

KEIZERS VAN CONSTANTINOPEL

KEVIN LYGO

INLEIDING

Geschiedenis wordt gemeten in aan- en afwezigheid. Weglaten kan evenveel zeggen als wat we opnemen – en er is een verbazingwekkend, kritiek gat dat erom schreeuwt opgevuld te worden: het verhaal van het Byzantijnse Rijk en zijn heersers, de keizers van Constantinopel.

Dit was een tijd en een plaats die te belangrijk zijn om niet te kennen. Het Byzantijnse Rijk was een ambitieuze macht van wereldklasse die de hotspots van de menselijke geschiedenis voor meer dan duizend jaar heeft gedomineerd. Het was een radicale, vooruitstrevende macht: de voortzetting van het Romeinse Rijk (Rome is nooit echt ineengestort, het verplaatste zich slechts 1300 km oostwaarts), het kind van oosterse invloeden en het eerste raakpunt met de vroege Islam. Het Byzantijnse Rijk was ook een plek waar vrouwen meer macht en voorrechten genoten dan in Europa of Noord-Afrika; waar de hofelite wetten maakte die tot op de dag van vandaag de basis vormen van de wetgeving in Europa en waarvan de nationale en politieke grenzen nog altijd het leven van miljoenen mensen bepalen. Het christendom kreeg hier voor het eerst territoriale grenzen; en hier ontstond ook de cultus van de Maagd Maria. Bovenaan deze piramide van mensen, macht en ideeën zetelde de keizer. De van oorsprong Latijnse titel, *imperator*, succesvolle Romeinse generaal, stond in 330, toen het Byzantijnse Rijk werd gesticht, voor een persoon en een ideaal met quasi-goddelijke autoriteit.

Dus is het de hoogste tijd voor een levendige tijdlijn van de heersers die met hun macht deze era vormgaven en zoveel zaken veranderden. Het Byzantijnse Rijk mag dan in de vergetelheid zijn geraakt, we kunnen het niet zomaar negeren. De totaal tweeënnegentig keizers staan voor een enorme hoeveelheid geschiedenis en overtuigende invloed. Hun domein was verantwoordelijk voor veel details in ons alledaagse leven: de gewoonte om met een vork te eten, het gebruik om gekroonde staatshoofden te zalven, het woord 'soldaat' (afgeleid van de favoriete munt uit het Byzantijnse Rijk, de solidus), Russische tsaren (van de naam Caesar) en zelfs majorettes (het opgooien van batons werd populair door de Ottomanen, de opvolgers van de Byzantijnen, en hun militaire drumbands met christelijke slaven, de janitsaren). Het verhaal van de leiders van het Byzantijnse Rijk vormt een kader waar we de rijke, wonderlijke en soms mysterieuze wereld van de Byzantijnen omheen kunnen spannen en kunnen versieren met zaken als de beroemde automata – brullende leeuwen en zingende vogels – die vele Byzantijnse keizers zo graag in hun paleizen hadden.

Hoe komt het dat er een gat in de geschiedenis zit dat ingevuld moet worden? Er zijn twee verklaringen, een fysieke en een psychologische. In 1204 was het Byzantijnse Rijk getuige van een van de meest beschamende episodes in de wereldgeschiedenis. Na Jeruzalem op de korrel te hebben genomen, richtten christelijke kruisvaarders hun woedde en zwaarden op Constantinopel. Hun landjepik en machtsvertoon was verscholen achter het flinterdunne excuus van een verschil in doctrines. Ze vernietigden niet alleen het lichaam van het Byzantijnse Rijk, maar ook de identiteit en de geest. En toen de vernedering van het Byzantijnse Rijk eenmaal opgetekend was in de kerkelijke en koninklijke annalen en het gemeenschappelijk geheugen, was het acceptabel om alles wat de Byzantijnen hadden bereikt te bagatelliseren. Het was gemakkelijk om het Byzantijnse Rijk weg te zetten als een mislukt experiment, een gedegeneerde schil, omdat veel van wat de Byzantijnen gedurende bijna een millennium hadden gedacht, geproduceerd en verspreid, door de vijanden van het Rijk opgevreten, verbrand, verkocht, gecensureerd en verketterd was.

Het Byzantijnse Rijk en zijn heersers werden niet herinnerd als een wereldmacht, maar als buitenbeentjes. Ze werden gezien als louche, weelderig, verdorven en als verderfelijke parasieten die het verkeerde soort christendom beleden. Met de grote invloed van eunuchen aan het hof (volgens sommige geleerden zouden het er op het hoogtepunt van het Byzantijnse Rijk meer dan een miljoen zijn geweest), de hang naar opzichtig theater en complexe, oeroude regeringstradities waardoor het hofleven gekenmerkt werd, was het heel gemakkelijk om alles oostelijk van de Alpen te demoniseren. Het woord 'Byzantijns' begon obscuur, kleingeestig, haarkloverij te betekenen.

Maar zo was het helemaal niet. Byzantijnse keizers (en zo her en der een keizerin) waren het perfecte voorbeeld van vurige originaliteit en ambitie. Want zij zagen zichzelf als het centrum van de wereld, met een nieuw, ethisch project: de hele planeet kerstenen. Hun religieuze en politieke hoofdkwartier, Constantinopel, voorzag dagelijks in maatschappelijke zorg voor duizenden mensen en was een veilige haven voor vluchtelingen. Vanaf 562 was een *quaestor* in stad belast met de speciale taak als ambtenaar voor vluchtelingen en immigranten. Justitianus, de grote hervormer naar wiens codex nog altijd wordt verwezen door het moderne Europese recht, en zijn echtgenote Theodora, waren verantwoordelijk voor radicale wetsinitiatieven – veilige huizen voor sekswerkers en alleenstaande moeders, doodstraf op verkrachting, verbod op pooierschap en kindermoord.

Deze mannen en vrouwen regeerden een rijk dat zich uitstrekte over 2,5 miljoen vierkante kilometer en hun invloed en naam reikten zelfs nog verder. In de 6e eeuw werden imitatie-byzantijnse munten met portretten van niet-bestaande keizers

Diep snijwerk in de kapitelen in de grote hal van de Hagia Sophia, midden 6e eeuw.

meegegeven in de graven van de Chinese adel in Xinjiang; en volgens de beschrijvingen waren de keizerlijke paleizen in wat de Chinezen de ‘Gelukkige Stad’ noemden, voorzien van ivoren deuren, pilaren van lapis lazuli en vloeren van goud. Het is niet verwonderlijk dat veel van de keizerlijke geleerden en klerken zich kweten van het schrijven van nieuwe wereldgeschiedenissen vanuit de alom verbonden Byzantijnse hoofdstad.

Het was een opwindende wereld. De beschrijvingen van Constantinopel op haar hoogtepunt zijn rijk en prachtig. De hoofdstraat vanaf de Gouden Poort (het eindpunt van de Via Egnatia, de oude Romeinse weg die nog altijd van Rome naar Istanboel loopt, via Zuidoost-Italië, Albanië en Griekenland), waarover de keizers in processie gingen, werd omzoomd door lavendel. Het hof zelf was kleur-gecodeerd: de hoogste rangen mochten rode laarzen of witte mantels dragen, en toekomstige keizers werden letterlijk ‘in het purper geboren’, in een kamer gebouwd uit porfier – de purperen steen uit Egypte die door de Byzantijnse heersers bijzonder op prijs gesteld werd – en voorzien van purpergeverfde zijden draperieën.

Hoewel Constantinopel vooral beschreven wordt als het machtige punt waar Oost en West elkaar ontmoeten, is het veel meer dan dat: het is ook het cruciale punt waar Noord en Zuid elkaar tegenkomen. Neem bijvoorbeeld keizer Theophilos, wiens afgezanten in 839 een zielig groepje Vikingvluchtelingen naar het hof van Lodewijk de Vrome, de zoon van Karel de Grote, brachten. De keizerlijke lijfwacht, de Varjagen, waren vernoemd naar het Noorse woord var, een eed van trouw. En de invloed van deze noordelijke volkeren, ook wel bekend als Roes, die Constantinopel Miklagard, ‘Grote Stad’ noemden, kan teruggevonden worden in de Byzantijnse dubbelkoppige adelaar die tegenwoordig op de Russische vlag prijkt.

Soms worden ze afgeschilderd als stromannen, maar veel keizers waren feitelijk de drijvende kracht achter geopolitieke veranderingen. Diezelfde Theophilos, die toch regelmatig oorlog voerde met Baghdad, werd ook geïnspireerd door de kalief van die stad, Haroen ar-Rasjid, en hij nam Islamitische ontwerpen over in de Byzantijnse architectuur, die daarna de Westerse wereld bereikten. Anderen hadden minder geluk: Jovianus heeft nooit voet in de hoofdstad gezet en Basiliscus stierf een hongerdood in een droge cisterne in Cappadocië. Dus vanaf de eerste Byzantijnse keizer (Constantijn de Grote, in 306 in York uitgeroepen tot keizer) tot en met de laatste (Constantijn XI Palaiologos Dragases, die in het Zuid-Griekse satellietkoninkrijk Mystras werd gekroond en van wie men hoopte, omdat zijn lichaam niet gevonden was, dat hij op een goede dag zou terugkeren om zijn keizerlijke stad te verdedigen tegen de Ottomaanse legers van Mehmet II, die al snel bekend stond als Mehmet de Veroveraar) waren de keizers en keizerinnen meer dan bevoorrechte vrouwen en mannen. In hun eigen

Decoratieve zilveren schaal uit het midden van de 4e eeuw met een afbeelding van de triomftocht van Constantius II. Hij staat afgebeeld te paard, vergezeld van een wapendrager en de godin Nike. De hele afbeelding looft de keizer en benadrukt zijn goddelijke kracht via de gouden halo om zijn hoofd.

ogen waren de Oost-Romeinse caesars de favoriete vertegenwoordigers op aarde van de enige echte God, en het kanaal voor een kosmische missie. Ze moesten een oecumenisch begrip van de wereld gemeengoed maken – oecumenisch in de klassiek Griekse betekenis van het woord: één gemeenschappelijk ideaal dat de potentie had om de hele bewoonde wereld te bereiken, en te veranderen.

Het verhaal van de keizers van Constantinopel is een geschiedenis die belangrijk is. Meer dan ooit moeten we voor het verleden openstaan en ons er niet voor afsluiten, met een visie op de mogelijkheid van wereldwijde eenheid, waarin we ophouden mensen en ervaringen uit de geschiedenis te weren en die er juist weer in opnemen. Geniet van dit handboek – het doet ertoe.

BETTANY HUGHES

Boven links en rechts: gouden *solidus* van Constantijn I met de keizer in militair tenue op een paard op de keerzijde.

Midden rechts: gouden *solidus* met het klassiek Romeinse profiel van keizer Constantius II.

Onder links: gouden *solidus* van Julianus II de Afvallige. De laatste openlijk heidense keizer liet zich afbeelden met een filosofenbaard.

Constantijnse dynastie (306-363)

De Constantijnse dynastie werd gesticht door Constantius I Chlorus. Het was de voortzetting van de lijn der *augusti* van het Romeinse Rijk, die sinds de tijd van keizer Augustus vanuit Rome hadden geregeerd. Ze werd ook wel de ‘Neoflavische dynastie’ genoemd, aangezien Constantijns familie allemaal de naam Flavius voerden, die deed herinneren aan de dynastie uit de eerste eeuw met dezelfde naam. Constantijn de Grote en zijn nazaten regeerden over het Laat Romeinse Rijk, ook wel bekend als het Oost-Romeinse Rijk. Het begin van wat het Byzantijnse Rijk zou worden, werd gemarkeerd door het uitroepen van het christendom tot staatsreligie en de verhuizing naar een nieuwe stad, Constantinopel, de ‘stad van Constantijn’, die ook wel het ‘Nieuwe Rome’ werd genoemd. Het Byzantijnse Rijk zou 1100 jaar bestaan.

Constantijn I (De Grote)

September 324 – mei 337

Gehuld in zijn vaders koninklijke mantel kwam Constantijn uit zijn vaders vertrekken en toonde iedereen dat zijn vader nog steeds regeerde, via hem.

EUSEBIUS, ca. 338

Als het om staatszaken ging, was zijn eigen familie vervangbaar.

MICHAËL PSELLOS, ca. 1060

Constantijn de Grote, in de chronologie tussen Jezus Christus en de profeet Mohammed, is een van de weinigen die met recht kan claimen dat hij de wereld heeft veranderd en gedefinieerd naar zijn eigen inzicht.

Drie belangrijke beslissingen lagen ten grondslag aan deze verandering. Constantijn was de eerste Romeinse keizer die het christendom omarmde en de christenen de vrijheid gaf hun geloof te belijden. Hij verplaatste bovendien het centrum van het keizerrijk van Rome naar het vasteland van Thracië, naar Byzantion (de naam van de oorspronkelijke Griekse nederzetting), waar hij ter ere van hemzelf een prachtige stad liet bouwen: Constantinopel, de ‘stad van

Constantijn'. En hij herzag het monetaire systeem en voerde de *solidus* in, een nieuwe munt die de goudstandaard werd en 700 jaar in gebruik bleef.

Toch is er heel weinig bekend over het karakter van deze buitengewone man. Geschiedschrijvers uit Constantijns tijd en de eerste paar eeuwen daarna waren volkomen bevooroordeeld in hun beschrijvingen. In hun pogingen hem te mythologiseren en te vergoddelijken, is ieder spoor van zijn persoonlijkheid uit de annalen gewist; er resteert slechts het tamelijk klinische portret van een halfgod die geen kwaad kon doen. Wat hij allemaal als keizer van de Romeinen heeft bereikt was echter indrukwekkend, verbazingwekkend, ongeëvenaard en koersbepalend voor het Byzantijnse Rijk voor de komende 1100 jaar.

Constantijn werd geboren in Naissus (tegenwoordig Niš in Servië). Zijn vader was Constantius Chlorus, *cesar* van het westelijk deel van het Rijk. Constantijn zag hem weinig, aangezien zijn vader het merendeel van zijn leven op campagne was. Constantijn werd naar het hof van Diocletianus, *augustus* van het Oosten gestuurd. Hij kreeg er een gedegen opleiding en fungeerde ook min of meer als gijzelaar, om Constantius' trouw aan Diocletianus te waarborgen. Constantijns moeder Helena had meer invloed op hem, vooral wat haar toewijding aan het christendom betrof. Ze was Griekse, van lage komaf – in sommige verslagen wordt ze beschreven als een slavin die Constantius tijdens een campagne had opgepikt – en Constantijn was hun enige kind. Constantius schoof haar terzijde en scheidde van haar toen hij ongeveer in 289 een, in politiek opzicht gepaster, huwelijk aanging met Theodora, de dochter van de Romeinse keizer Maximianus Herculius. Toen Constantijn op campagne naar de oostelijke hoofdstad Nicomedia werd gestuurd, reisde Helena met hem mee.

Jarenlang vocht Constantijn voor Diocletianus in Syrië tegen de Sassaniden en aan de Donau tegen de barbaren. In 303 keerde hij als ervaren en succesvol generaal terug naar Nicomedia. Hij was nog in de twintig. Hier zal hij getuige zijn geweest van de uitvoering van Diocletianus' beleid van christenvervolgung. In het hele rijk werden de christenen meedogenloos vervolgd, hun landerijen werden geconfisqueerd, hun kerken en geschriften vernietigd, hun priesters gevangengezet. Constantijns rol in dit beleid is onduidelijk: hij beweerde er weinig bemoeienis mee gehad te hebben, hoewel hij later toegaf dat hij niet had geprobeerd te vervolging te stoppen.

Kolossale kop van Constantijn de Grote, vervaardigd als het belangrijkste object in de gigantische basiliek waaraan zijn verslagen voorganger Maxentius was begonnen. Het beeld, dat vermoedelijk gemaakt was uit marmer (voor de huid) en brons (voor de kleding), moet ongeveer 15 m hoog zijn geweest. Het vertoont geen spoor van christelijke bescheidenheid: het leek op de klassieke verbeelding van helden.

'Kevin Lygo is een connaisseur, verzamelaar en specialist in de Byzantijnse kunst en geschiedenis. Dat combineert hij met zijn flair als verhalenverteller in dit schitterend vormgegeven boek.'

– Will Gompertz, voormalig kunstredacteur BBC Arts en bestsellerauteur van *Dat kan mijn kleine zusje ook* en *Denk als een kunstenaar*.

Het Oost-Romeinse of Byzantijnse Rijk was een keizerrijk met als hoofdstad Constantinopel. In de late oudheid en de daaropvolgende middeleeuwen besloeg het een groot deel van het oostelijke Middellandse Zeegebied. Hoewel dit rijk 1100 jaar dominant in Europa was, is die geschiedenis hier altijd onderbelicht gebleven. Dit kleurrijk uiteengevoerde overzicht brengt die majestueuze maar turbulente historie via haar keizers – eveneens opperbevelhebber, staatshoofd en Gods vertegenwoordiger op aarde – weer volledig voor het voetlicht. Met zijn orthodox-christelijke geloof en zijn artistiek ongeëvenaarde kunst en bouwwerken zoals de Hagia Sophia was het rijk, met als stralend middelpunt Constantinopel, het huidige Istanboel, de vormgever van onze Europese beschaving. Ook nadat de islam het christendom overvleugelde, bleef het rijk dominant en transformeerde het uiteindelijk in het Ottomaanse Rijk.

Elk geïllustreerd hoofdstuk versterkt het besef hoe dit Byzantijnse Rijk bijgedragen heeft aan onze Europese kunsten, wetenschappen, religie en recht. Vanaf 1204, het jaar dat de kruisvaarders Constantinopel plunderden en het rijk op zijn retour raakte, kwam er een grote uittocht op gang van Byzantijnse intellectuelen en kunstenaars naar het steeds welvarender wordende Europa. Met name voor Italië betekende dit een belangrijke stimulans voor de Renaissance.

Door de keizers als uitgangspunt te nemen vertelt kenner van islamitische en Byzantijnse kunst **Kevin Lygo** over de verschillende tijdperken, en dist hij smakelijke verhalen op over de keizers en keizerinnen, zeurende geleerden, eunuchen, despoten, generaals, boeren en burgers.

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 683

ISBN 978 94 0191 839 8

9 789401 918398